

II. Deset let jsme volili v ČR

Volby v nové republice

Přechod k liberální demokracii započal v Československu dva roky před vznikem samostatné České republiky. Změny v roce 1989 odstartovaly formování občanské společnosti. I proto také v den svého vzniku měl nový stát připravenou svoji Ústavu, a to včetně volebního systému. Byly též zformovány hlavní kontury právního státu i nového pojetí lidských práv. Mladická Česká republika ovšem také zdědila stranický systém, pro který byla příznačná nezrállost.

Stabilizace stranického systému

Politické strany jsou nejdůležitějšími nástroji politického projevení vůle veřejnosti – byť ne jediné a ne vždy nejvhodnější. K tradicím českého politického myšlení patří nejen velká pestrost stran, ale i nedůvěra k politickým stranám. Ta byla nejkultivovaněji vyjádřena v eseji Edvarda Beneše O politickém stranictví, která byla poprvé publikována již v roce 1914. V ní lze nalézt jak tezi o tom, že strany jsou nutnou součástí demokracie, tak i varování, že strany ztělesňují skupinové sobectví a že stranický život svou povahou odpuzuje nejvzdělanější a nejčestnější lidi. Takto se Beneš zařadil do pestrého proudu kritiků stranictví a zároveň vyjádřil pocit, který je vlastní velké části české veřejnosti dodnes.

Přes kritický vztah veřejnosti k politickým stranám úplný propad jejich významu v Česku není možný už proto, že podle volebního zákona smí kandidátní listiny pro volby do Poslanecké sněmovny podávat pouze registrované politické strany a hnutí, jejichž činnost nebyla pozastavena, a jejich koalice. Podle celé řady teoretiků se v tomto případě jedná o účelové omezení volebního práva, které znemožňuje nominaci nezávislých kandidátů a činí politické strany a hnutí nepostradatelnými. Pozoruhodné je, že toto omezení nevyžaduje zákon od kandidátů na senátora či na poslance vzešlých z komunálních voleb.

V téměř všeobecném politickém podnikání vyrostlo v Československu v předvečer voleb v červnu roku 1990 z původních pěti politických stran Národní fronty 66 nejrůznějších stran a politických hnutí. Z nich pak ve volbách do Federálního shromáždění v roce 1990 podalo kandidátní listiny celkem 23 stran, hnutí a koalic, které byly zaregistrovány i pro volby do národních rad. V předvečer loňských voleb do Poslanecké sněmovny bylo v Česku registrováno 67 politických stran (z nichž 11 mělo pozastavenou činnost, u sedmi soud rozhodl o rozpuštění a dvě jsou v likvidaci) a 35 politických hnutí (z nichž sedm mělo pozastavenou činnost, u dvou soud rozhodl o rozpuštění a jedno je v likvidaci). V samotných volbách jich pak kandidovalo 28.

Postupem času začaly strany svoji účast ve volbách více zvažovat a lze hovořit o rostoucí racionalitě jejich volebního chování. Vedoucí orgány stran kalkulují náklady na efektivní volební kampaň. Ty se v roce 1992 pohybovaly u úspěšných tzv. velkých stran od 8 miliónů korun (Levý blok či Hnutí za samosprávnou demokracii-Společnost pro Moravu a Slezsko) přes 40 miliónů (ODA, OH, ČSSD) až po 87 miliónů (ODS-KDS). Podle dostupných údajů lze loňské náklady velkých stran pouze na volby do Poslanecké sněmovny odhadnout na 50 až 100 miliónů korun (u malých jeden až tři milióny, jen výjimečně více). Politické strany ovšem zvažují i hranici, která umožňuje získat státního příspěvku za získané hlasy. Při vhodné kombinaci možností a rizik pak politická strana, hnutí či koalice může na účasti ve volbách dokonce i vydělat: v případě, že ve volbách získala nejméně 1,5 % z celkového poč-

II. Deset let jsme volili v ČR

Tab. č. II/1

Počet stran ve volbách do ČNR a Poslanecké sněmovny

	rok 1990	rok 1992	rok 1996	rok 1998	rok 2002
kandidovalo stran	23	40	16	13	28
mandáty získalo stran	4	8	6	5	4

tu platných hlasů, obdrží totiž za každý pro ni odevzdaný hlas ze státního rozpočtu 100 korun. Zároveň podle zákona dostávají parlamentní strany i 900 tisíc korun ročně za každý mandát poslance či senátora v Parlamentu České republiky. Strany nejen žijí volbami, ale i z voleb.

Za údaji o počtu stran se skrývá poměrně dramatický vývoj stranického systému v důsledku politických proměn. Už v prvních volbách po pádu Berlínské zdi ve všech postsocialistických zemích propadly tzv. historické strany, tedy ty, které svou minulostí sahají až před vytvoření politického systému opírajícího se o vedoucí roli komunistické strany. V Českých zemích, ale i na Slovensku měla v letech 1989 a 1990 největší zisk nová občanská hnutí, která se opírala nejen o vlastní prestiž, ale i o antipatii veřejnosti vůči politickým stranám, v duchu hesla „Strany jsou pro straníky, Občanské fórum je pro všechny“.

I když při svržení byrokratického socialismu sehrály velkou úlohu různé ekologické iniciativy, ve volbách dosud strany zelených neuspěly. V Česku se vlastně až v červnu 2002 ve volbách do Poslanecké sněmovny vyhoupla Strana zelených s 2,4 procenta odevzdaných hlasů nad hranici potřebnou k získání státního příspěvku. Naopak hned první listopadové volby byly předzvěstí národnostních sporů, neboť na Slovensku i na Moravě menšiny prokázaly schopnost artikulovat své specifické požadavky a organizovat se do politických stran či hnutí. Pozoruhodné je, že přitažlivost stran tohoto typu postupně upadala – v Česku propadlo moravské hnutí již ve volbách roku 1996, na Slovensku Slovenská národní strana v roce 2002 (ovšem maďarská menšina na Slovensku nadále v zásadě jednotně hlasuje pro svoji národní stranu).

Politicky nejvýznamnější změny ve stranickém systému se týkaly proměn parlamentních stran. Úvodní vlna štěpení zasáhla především vládnoucí hnutí a vzedmula se hned na podzim téhož roku, v němž se konaly pro ně tak úspěšné volby. V České republice vznikli dva právní dědicové Občanského fóra (OF) – Občanská demokratická strana (ODS) a Občanské hnutí (OH) – ovšem poslanci zvolení za OF se rozešli do pěti poslaneckých klubů, a to ještě ne všichni naši klubový přístav. Z původních osmi klubů ve Federálním shromáždění po volbách v roce 1990 jich v listopadu 1991 bylo 16, a to při nezařazení 12 poslanců do žádného klubu. Vzápětí rozštěp postihl i Komunistickou stranu Československa (KSČ), Hnutí za samosprávnou demokracii-Společnost pro Moravu a Slezsko (HSD-SMS) i Křesťansko-demokratické hnutí.

Ve volbách roku 1992 propadlo OH, které se do té doby podílelo na vládní koalici.

Druhé vlně štěpení ale podlehly převážně opoziční strany: započala přejmenováním Československé strany socialistické na Liberální stranu národně sociální (LSNS) a jejich odchodem z Liberálně-sociální unie (LSU). V polovině roku 1993 pak následoval rozštěp Komunistické strany Čech a Moravy (KSČM) vznikem Strany demokratické levice a hlavně Strany levého bloku. Od HSD-SMS se odštěpilo Hnutí za samosprávnou demokracii Moravy a Slezska a původní hnutí se změnilo na politickou stranu s názvem Českomoravská strana středu. Pokračoval kvas uvnitř LSU v důsledku přeměny tohoto hnutí na stranu s individuálním členstvím, kterému odporovali někteří členové Zemědělské strany. Dva roky po volbách tak z 9 klubů České národní rady bylo v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky 12 klubů při 13 nezařazených poslancích.

II. Deset let jsme volili v ČR

Velkou křehkost tehdejšího stranického systému potvrdil i vývoj po volbách do Poslanecké sněmovny v červnu 1996. Propadly hlavně menší parlamentní strany středu – LSU, LSNS a již zmíněné moravské národní strany. Třetí výrazná vlna štěpení se přihnala na konci roku 1997 a zasáhla vládnoucí koalici: rozštěpila se nejsilnější pravicová strana ODS a následně vznikl parlamentní klub Unie svobody (US).

Z hlediska změn stranického systému následnou nejvýznamnější změnou bylo, že při volbách roku 1998 propadla do té doby vládní Občanská demokratická aliance (ODA). Při zpětném pohledu lze ale říci, že po těchto volbách došlo ke značné stabilizaci parlamentních stran – nevznikla žádná nová parlamentní strana, žádný nový klub, pouze dva poslanci odešli od stran, které je kandidovaly, a byli vedeni jako „nezavislí“. Nejvíce pozornosti přitahovalo sjednocování pravicových stran, které podpis opoziční smlouvy mezi sociální demokracií (ČSSD) a ODS odsoudil do role politického diváka: v roce 1998 vznikla Čtyřkoalice ze dvou parlamentních, KDU-ČSL a US, a dvou mimoparlamentních stran, ODA a Demokratické unie (DEU). Ta se pak po vnitřní krizi v roce 2002 přeměnila na Koalici pouze dvou stranických subjektů (KDU-ČSL a US-DEU) poté, kdy došlo k integraci US a DEU.

Neúspěch Koalice ve volbách poslanců i senátorů roku 2002 pravděpodobně předznamenal nejen krizi tohoto uskupení, ale i problémy obou subjektů, které ji tvoří. To platí především o Unii svobody-DEU, která propadla i v komunálních volbách – jednak je její neúspěch výraznější než v případě KDU-ČSL, jednak je více postižena její ideová integrita vznikem společné vládní koalice se sociální demokracií. Zdá se, že liberální pravici čeká buď sjednocení, které by pravděpodobně urychlila změna předsedy ODS, nebo vznik nové další strany tohoto typu, která se pokusí konkurovat občanským demokratům – o což se na konci roku 2002 po úspěchu v pražských komunálních volbách pokoušeli Evropští demokraté.

Ladění volebního systému

Cílem voleb do Poslanecké sněmovny není pouze vytvoření zastupitelského zákonodárného sboru, ale i sestavení vlády. To není ale možné bez speciální matematické operace, která tvoří základ volebního systému – bez něho nelze přeměnit různorodost politických sil ve společnosti v relativní jednotu politických sil v Parlamentu a ve vládě. Každé volby v demokracii proto potřebují nějaký systémotvorný algoritmus, který vytváří z hlasování jednotlivců – občanů státní systém ve smyslu fungujících zákonodárných a exekutivních orgánů. Ústava České republiky určila, že volby do Poslanecké sněmovny se konají podle zásad poměrného zastoupení. Tímto systémem se podobají volbám do orgánů místní správy a liší se od voleb do Senátu jako horní komory Parlamentu. Pro volby do Senátu totiž Ústava stanovila většinový systém.

Na území dnešního Česka byl systém poměrného zastoupení poprvé využit na Moravě na základě zemských zákonů z roku 1906. Tehdy byla v kuriích velkostatku a živnostenských komor zavedena zásada poměrného zastoupení a kandidátní listiny s několika mandáty včetně přidělování přepočtem přes volební číslo – což je idea, kterou použila jak 1. republika, tak i volební systémy v letech 1946 až 1948 a po listopadu 1989.

Není možné říci, že systém poměrného zastoupení je lepší než většinový systém – nebo naopak. Ani historie Československa a Česka nedává jasnou odpověď na tuto otázku. Je zřejmé, že zmíněné zavádění systému poměrného zastoupení na Moravě, ale i po 1. světové válce bylo spojeno se snahou umožnit politickou reprezentaci národnostním menšinám. Vývoj však byl a stále je mnohem pestřejší. Vznik Československa v roce 1918 byl ve znamení přechodu od většinového systému užívaného v Rakousku k systému poměrného zastoupení. Naopak období byrokratického socialismu bylo ve všech zemích sovětského bloku charakterizováno zavedením většinového systému. Vývoj po roce 1989 byl v Československu spojen s návratem k systému poměrného zastoupení – což ostatně byl jev typický pro všechny postsocialistické země. Ovšem přijetí Ústavy České republiky znamenalo schválení systému

II. Deset let jsme volili v ČR

poměrného zastoupení pro Poslaneckou sněmovnu a většinového systému pro Senát. Jedná se tedy o kombinování obou systémů, které je známé například z poválečného Německa či současného Ruska.

Oba hlavní volební systémy mají své výhody i nevýhody, které politické strany účelově využívají pro své zájmy. V pozadí těchto sporů je ne zcela oprávněný předpoklad, že většinový volební systém vede k vytvoření systému dvou stran. Před volbami v roce 1998 to byly Unie svobody a ODA, které navrhovaly zavedení většinového systému i pro volby do Poslanecké sněmovny. Pro období po těchto volbách bylo naopak příznačné, že o posílení prvků většinového systému i při volbách do Poslanecké sněmovny – ne-li o zavedení většinového systému – usilovaly dvě největší strany, ČSSD a ODS. Strany Čtyřkoalice včetně US a ODA se tomuto tlaku snažily čelit – což bylo důležité po volbách, které sebraly stranám opoziční smlouvy většinu v Senátu nutnou ke změně Ústavy. Jedinou výraznější úpravou, kterou se sociální a občanským demokratům v předvečer voleb poslanců roku 2002 podařilo prosadit, byl přechod od Hagenbach-Bischoffovy k D'Hondtové metodě. Tato změna umožňuje rozdělení všech mandátů již v prvním kole bez přerozdělování.

Systém poměrného zastoupení se zrodil jako reakce na nedostatky staršího systému většinového. Podle většinového systému mandát získává ten kandidát, pro něhož hlasovala relativní nebo absolutní většina voličů. Tak ale nutně vznikala otázka: kdo reprezentuje ty voliče, kteří hlasovali pro poraženého kandidáta?

I když se obecně uznává výhoda systému poměrného zastoupení daná tím, že ze zastupitelského sboru vytváří zmenšenou fotografii názorů voličů, za jeden z jeho velkých problémů je pokládáno odosobnění volby při výběru celých skupinových stranických kandidátek. Předpokládá se, že většinový systém naopak tím, že se hlasuje o jednom kandidátovi v malém volebním obvodu, dává voliči lepší možnost seznámit se s uchazečem o funkci a vybírat podle osobních kvalit. Jedním z nástrojů, který pomáhá omezit tento nedostatek systému poměrného zastoupení, je preferenční hlasování.

Za nejzávažnější problém systému poměrného zastoupení se však pokládá právě jeho schopnost přesně zkopírovat názorovou pestrost voličské veřejnosti. Výsledkem hlasování v pluralitní společnosti totiž může být natolik různorodý až nesourodý zastupitelský sbor, že se často hovoří o systémovém zdroji politické nestability. Proto se v některých zemích při volbách se systémem poměrného zastoupení užívají nejrůznější techniky pro zjednodušení složení zákonodárního sboru. Jednou z takovýchto technik je použití kvora – nejnižšího množství hlasů nutného k zisku mandátu v Poslanecké sněmovně.

Vymezení kvora patřilo k nejspornějším politickým tématům v minulém volebním období, neboť jeho větší odstupňování pro koalice bylo vnímáno jako přímý útok proti zájmům Čtyřkoalice. Proto navrhované zvýšení bylo i předmětem jednání Ústavního soudu. Nakonec podle nového znění zákona o volbách do Parlamentu skutečně došlo k úpravě kvora. Pro volby do Poslanecké sněmovny v červnu 2002 bylo stanoveno, že Český statistický úřad na podkladě zápisu o výsledku voleb v krajích zjistí, kolik platných hlasů celkem bylo odevzdáno pro každou politickou stranu, každé politické hnutí a každou koalici a dále:

- které politické strany nebo politická hnutí získaly méně než 5 %,
- které koalice, složené ze dvou politických stran, popřípadě politických hnutí, získaly méně než 10 %,
- které koalice, složené ze tří politických stran, popřípadě politických hnutí, získaly méně než 15 %,
- které koalice, složené z nejméně čtyř a více politických stran, popřípadě politických hnutí, získaly méně než 20 % z celkového počtu platných hlasů.

Celá tato procedura byla vytvořena proto, že, jak praví volební zákon, „při dalším zjišťování volebních výsledků a přidělování mandátů se již k těmto politickým stranám, politickým hnutím a koalicím a hlasům pro ně odevzdaným nepřihlíží“. Je pravděpodobné, že tato čísla patřila mezi důvody, které vedly k přeměně Čtyřkoalice na koalici dvou subjektů.

Používání kvora je někdy pokládáno za narušení zásady rovnosti hlasů. Tabulka ukazuje, ke kolika

II. Deset let jsme volili v ČR

procentům hlasů odevzdaných pro tzv. malé strany se v minulých volbách nepřihlíželo – přesněji řečeno, jejichž význam byl předán větším stranám. Lze zformulovat hypotézu, že pokles či růst takto ztracených hlasů je projevem racionality volebního chování či schopnosti tzv. strategického hlasování spojeného s volbou strany, která sice neodpovídá plně zájmům voliče, ale má naději dostat se do Parlamentu.

Jiným problémem z hlediska rovnosti hlasů je skutečnost, že počet poslanců přidělených na kraj je dán vydělením odevzdaných hlasů v kraji republikovým mandátovým číslem. Kraje mají tedy odlišné počty poslanců, neboť mají odlišnou lidnatost a případně i aktuální účast voličů. Základní rozdíl naznačuje i zákonem stanovený odlišný počet kandidátů na kandidátních listinách. Volič v lidnatějším a případně voličsky aktivnějším kraji se podílí na volbě více poslanců než volič v kraji méně lidnatém a případně voličsky pasívnějším.

Volby do Senátu probíhají podle jiného algoritmu. Odlišnost je dvojitá. Liší se nejen volební systém, který je většinový pro 81 senátorů s volbami jedné třetiny Senátu každé dva roky. Z výsledků a účasti je patrné, že trvá odpor velké části veřejnosti k existenci této horní komory Parlamentu ČR – při volbách v roce 2002 byl zaznamenán v prvním kole rekord ve volební pasivitě v podobě účasti pouze 24,1 % oprávněných voličů (ve druhém kole, pravděpodobně i díky spojení s komunálními volbami, vzrostla účast na 32,5 %, což je nejvíce za dosavadní historii druhého kola voleb do Senátu; tento výsledek ovšem stále výrazně pokulhává i za nejmenší aktivitou při volbách poslanců, která byla zaznamenána v téže roce). Protože se tento odpor týká více levé části politického spektra, po celé období existence Senátu v něm převažuje pravicová většina. Navíc vzhledem k tomu, že volební zákon nevyžaduje, aby kandidát byl vázán na konkrétní politickou stranu či hnutí, roste počet senátorů bez stranické příslušnosti.

Tab. č. II/2

Aktivní voliči, kteří nezískali své reprezentanty v ČNR a Poslanecké sněmovně (údaje v procentech)

rok 1992	rok 1996	rok 1998	rok 2002
19,1	11,2	11,3	12,5

Hledání stabilní vlády

Systém poměrného zastoupení si v zásadě vynucuje koaliční vlády. Vláda složená z jedné strany je zpravidla možná jen jako vláda menšinová – s výjimkou plebiscitních voleb roku 1990 se podíl největších stran na získaných hlasech přibližuje hranici 30 %, pouze v roce 1998 ČSSD získala 32,3 % a v roce 2002 pak 30,2 % odevzdaných hlasů.

Systém poměrného zastoupení je někdy vnímán jako zdroj politické nestability, který má být omezen zamezením vstupu malých stran do Poslanecké sněmovny pomocí kvora. Vývoj Česka po roce 1990 ale ukazuje, že samotný volební systém není zárukou pevnosti vlády. Napětí v menšinové vládní koalici po volbách roku 1996, rozpad ODS v roce 1997 a obtíže při prvních jednáních o sestavení koaliční vlády po volbách roku 1998 ukazují na mnohá rizika spojená se systémem poměrného zastoupení. Zároveň však lze poukázat na stabilitu menšinové jednobarevné vlády ČSSD, která se opírala o opoziční smlouvu. Ukazuje se, že pro stabilitu vlády je mimořádně významná i politická kultura stranických vůdců: originální řešení v podobě opoziční smlouvy po volbách roku 1998 a pozoruhodná disciplína při jejím dodržování, zvláště ze strany ODS, umožnila stabilitu vlády po čtyři roky.

Také historie zpochybňuje jednoduché závěry o vztahu voleb v systému poměrného zastoupení a politické stabilitě. V době 1. republiky proběhly sice jen čtyři volby, a to v systému poměrného zastoupení bez použití kvora, ale vystřídal se osmnáct vlád – z toho tři úřednické. Všechny tyto vlády se

II. Deset let jsme volili v ČR

však rekrutovaly z téže skupiny Hradu. Tato skutečnost naznačuje, že systém poměrného zastoupení může vést k nestabilitě vlády, ale nemusí znamenat nestabilitu režimu či ekonomickou stagnaci.

Většinový systém je chápán jako zdroj politické stability proto, že podle některých teoretiků vede k vytvoření dvoustranického systému. Jenže zkušenosti ukazují, že většinový systém použitý za Rakouska-Uherska nevedl k vytvoření dvoustranického systému, ale k pestrému stranickému zastoupení českých zemí v říšské radě. Ani použití většinového systému při volbách do Senátu nevedlo k dvoubarevnosti této horní komory Parlamentu. Příznačné je, že když v roce 1998 výzkumy preferencí naznačovaly vítězství ODS, ve druhém kole následovalo hlasování napříč ideologiemi podle zásady: „Všichni hrajeme simultánku proti nejsilnějšímu!“ Vznik Čtyřkoalice umožnil, že v roce 2000 kandidáti tohoto uskupení dokázali v doplňovacích volbách do Senátu porazit kandidáty dvou nejsilnějších stran. Český volič i politické strany zatím vykazují schopnost pružně reagovat na odlišná volební pravidla a do značné míry se dokážou přizpůsobit jejich změně tak, aby si ohlíželi výsledek hlasování.

Výsledkem všech těchto procesů bylo vytvoření několika z voleb vzešlých vlád, které vykazovaly odlišný stupeň podpory v Parlamentu i vlastní stability.

Po volbách roku 1992 probíhala dělicí čára mezi stranami po ideologické linii. Pravicové vládní koalici stačilo 41,9 % odevzdaných hlasů pro získání 105 mandátů ve dvousetčlenné České národní radě a pozdější Poslanecké sněmovně ČR. První vládu samostatné České republiky pak sestavily ODS, ODA a KDU-ČSL. Předsedou vlády i předsedou Poslanecké sněmovny se stali představitelé ODS.

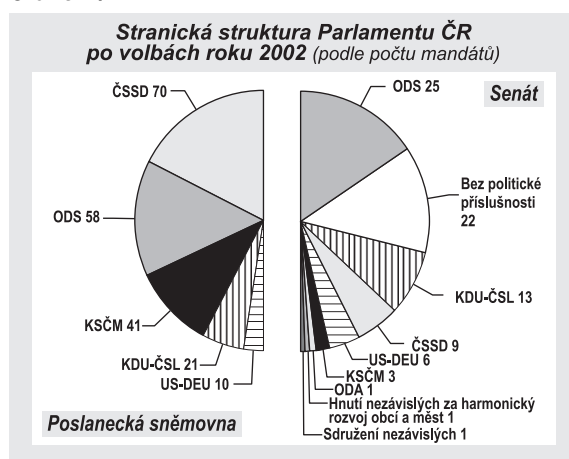
Vyšší zisk pravicových stran ve volbách roku 1996 než v předcházejících volbách, a to v podobě 44,1 % hlasů, znamenal v důsledku volebního systému pouze 99 křesel. Byla sestavena menšinová vláda ODS, KDU-ČSL a ODA, křeslo předsedy Poslanecké sněmovny zaujal předseda opoziční ČSSD. Rozpad ODS koncem roku 1997 vedl ke vzniku dočasné vlády vedené nestraníkem.

Po volbách roku 1998 parlamentní pravicové strany získaly 45,3 % odevzdaných platných hlasů, tedy nejvíce od vzniku samostatné České republiky, což se rovnalo 102 mandátům. Vzhledem k neshodám mezi jejich stranickými vůdci však na základě opoziční smlouvy mezi ODS a ČSSD převzala v červenci 1998 menšinová vláda ČSSD, která získala ve volbách 32,3 % hlasů a 74 mandátů v Poslanecké

sněmovně. Premiérem se stal předseda ČSSD a předsedou Poslanecké sněmovny byl zvolen předseda ODS.

Ve volbách do Poslanecké sněmovny roku 2002 nejvíce hlasů i mandátů získala vládnoucí ČSSD, která sestavila vládu spolu s KDU-ČSL a Uníí svobody-DEU. Vládní koalice tak dosáhla nejtěsnější většiny 101 mandát. Předsedou vlády i předsedou Poslanecké sněmovny se stal politik z ČSSD.

Graf č. II/1

Pramen: ČSÚ

II. Deset let jsme volili v ČR

Programy a osobnosti

Z hlediska rozložení sil na politické scéně v Česku – a to především pokud se týká veřejnosti – se jeví jako nejdůležitější sebeidentifikace na škále levice–střed–pravoce. Ta je ovšem dána více sympatiemi ke tradičním nálepkám politických stran než k hodnotám či sofistikovaným a odlišným stranickým programům. Samotné pojmy „levice“, „střed“ a „pravoce“ jsou sice užívané jako nejdůležitější kompas v politice, neexistují však jejich obecně uznávané definice.

Za levici v politickém spektru jsou zpravidla pokládány skupiny a strany, které se snaží chránit zájmy nižších ekonomických a společenských tříd. Levice obhajuje změnu v přesvědčení, že pokrok pomáhá nižším vrstvám a omezuje výsady vrstev vyšších. Od levice se očekává podpora sociálních programů a kladný vztah k odborům. Zdůrazňuje společenský zájem a význam kolektivu, na jejichž obranu povolává stát. Extrémní, anarchistická část levice je však do značné míry antietatistická.

Za pravici v politickém spektru bývají pokládány ty skupiny a strany, které jsou spojeny se zájmy horních či dominantních sociálních a politických vrstev či tříd. Pravoce hájí posvátnost majetku, je nakloněna vnímat nerovnosti ve statutu a bohatství jako zdroj dynamiky. Klade důraz na individuální iniciativu, zpravidla požaduje omezení veřejného sektoru v ekonomice, redukci vládního rozpočtu, osobní odpovědnost jednotlivce za vzdělání a zdravotní péči. Extrémní pravoce ve fašistické podobě je ovšem výrazně etatistická.

Za střed v politickém spektru bývají někdy mylně pokládány skupiny a strany hájící zájmy středních vrstev. Mnohdy bývá centrum vnímáno jako geometrický údaj. Častým ideálem „politiků centra“ je sloučení protikladných snah tím, že se omezí radikalismus pravoce a levice: v zásadě si prý lze představit střed jako teoretický kompromis mezi levicovou doktrínou, požadující jen svět dělníků, a pravicovou doktrínou, která chce zase mít jen podnikatele – stačí říci, že společnost potřebuje obě skupiny. Jenže uvedené radikální levicové a pravicové doktríny představují výjimku – většina na levici i pravici uznává jak potřebu dělníků, tak potřebu manažerských podnikatelů. Proto je lépe o středu hovořit jako o umírněné levici či umírněné pravici.

Výzkumy veřejného mínění v této souvislosti naznačují, že po celé období od listopadu 1989 byla patrná relativní převaha příznivců pravoce, byť je částečně rozmělněná ve prospěch středu. Ovšem stále platilo, že mnoho respondentů, kteří se hlásí k pravici, zároveň vyznávalo hodnoty, které jsou v jiných zemích pokládány za levicové. Podle některých rozborů ovšem v květnu 2002 nastal převis přízně ve společnosti ve prospěch levice, čemuž odpovídá i výsledek červnových voleb do Poslanecké sněmovny: poprvé od listopadu 1989 získala parlamentní levice více hlasů, než pravoce naznačila. Konkrétně ČSSD a KSČM jako levicové strany ve svém součtu dostaly 48,72 % hlasů a 111 mandátů ve dvousetčlenné Poslanecké sněmovně, zatímco ODS spolu s Koalicí pouze 38,74 % hlasů a 89 mandátů.

Většina stran formuje zásady svého programu v duchu jednoduchého schématu: svobodné tržní hospodářství + právní stát, k čemuž pak některé strany, a to zvláště na levici, přidávají sociální a ekologickou orientaci. Vzhledem k tomu, že stranické volební programy sice literárně toto základní zaměření rozvádějí, ale nekonkretizují do podoby věcně zdůvodněných návrhů opatření, je pro voliče obtížné racionálně se při výběru orientovat. Zvláště podobnost programu liberálních pravicových stran je mimořádně velká. Strany proto vedou zápas o to, aby byly vnímány jako nejvěrohodnější obhájci podobných cílů. Děje se tak především pomocí personifikace strany a jejího programu v postavách vůdců. Protože schopnost převést ideologické pocity do podoby konkrétních programů je nízká, roste význam mezilidských vztahů ve straně a osobnostních charakteristik vedoucích představitelů.

Struktura vládnoucí elity v Česku se ustálila. Více než deset let se na politické scéně pohybují převážně

II. Deset let jsme volili v ČR

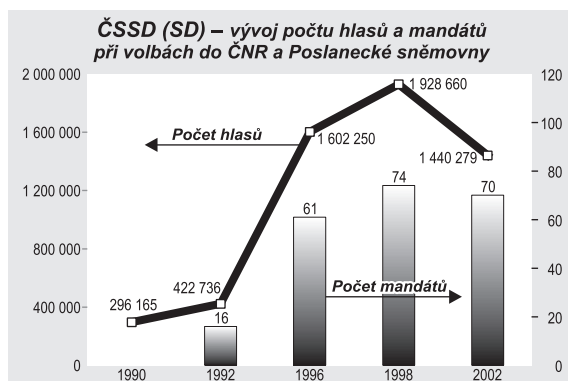
Tab. č. II/3

Sebehodnocení na škále „levice – střed – pravice“
(údaje v procentech)

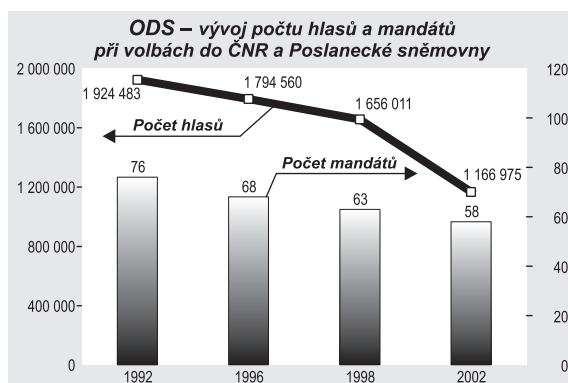
	1994 březen	2000 duben	2002 červen
levicový	19	27	23
střed	29	29	30
pravicový	43	37	35

Pramen: IVVM, CVVM. Dopočet do 100 % představují respondenti, kteří se nedokázali na škále »levice – střed – pravice« identifikovat.

Graf č. II/2

Graf č. II/3

ného výrobou žádoucích hodnot. Ve svém politickém úsilí byl veden kompasem přes překážky k tomu cíli. Tento kompas zajišťoval vnitřní stabilitu politikovy osobnosti.

Politik s radarem. Pro tuto osobnost je příznačné, že se u ní politika změnila na oblast spotřeby. Tito

stejní lidé. Za léta drobných pútek a velkých vášní se již dobře poznali. Mnohé mezistranické spory již nevnímají tak emotivně jako na začátku. Zkušenost jim ukázala, že vítězství přináší malé zisky a nové boje i starosti. A dostavuje se únava, jež naznačuje, že politika v Česku, která se neúprosně pohybuje v rytmu dvaceti let, se přehoupá do druhé poloviny současného cyklu.

I když nelze hovořit o střídání mocenské elity, určitě dochází k proměně dominujícího politického stylu. Všeobecně je patrný růst významu deideologizovaného pragmatismu. Po vytvoření duhové vlády v roce 2002, složené ze sociálních demokratů, křesťanských demokratů a unionistických radikálních liberálů, tomu nemůže být jinak. Hesla o ideové čistotě se změnila jen na bojový pokřik opozice. To však asi nebude základní proměna způsobu užívání politické moci.

Před půlstoletím publikoval americký sociolog David Riesman pozoruhodnou knihu *Osamělý dav*. V ní mimo jiné upozorňoval, že v souvislosti s civilizačním vývojem ustupuje tradiční typ politické angažovanosti a politického řízení. Při určitém zjednodušení můžeme říci, že rozlišil dva styly práce politických vůdců:

Politik s kompasem. Pro takovou politickou osobnost bylo příznačné, že měla pevně stanovený cíl a striktně stanovené mravní zásady. Politika byla pro

II. Deset let jsme volili v ČR

politici nesměřují k předem danému cíli, ale pohybují se v politickém prostředí pomocí radaru. Ten jim signalizuje překážky a nebezpečí v podobě jednání jiných účastníků politického procesu.

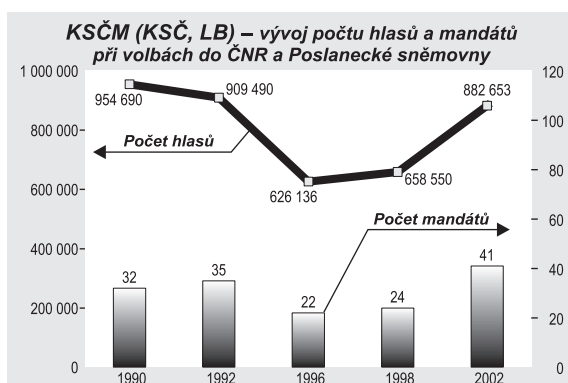
Mnohé nasvědčuje tomu, že politika v Česku směřuje do období, kdy vládu přeberou politici s radarem. Ideologie přestává být mravním závazkem a stává se součástí podnikatelského záměru politika, přičemž podnikatelský záměr je možné upravovat.

Volič a kampaň

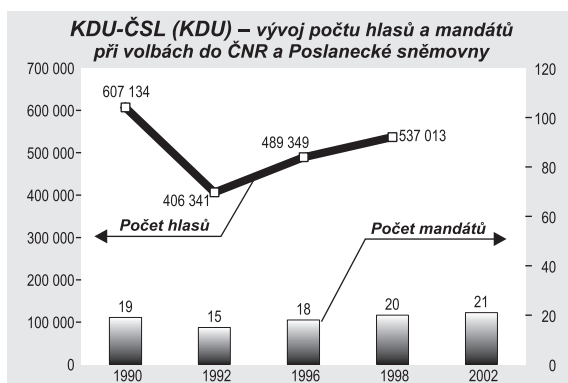
Desetiletí existence České republiky bylo ve znamení proměn volebního chování. První parlamentní volby v ČSFR po listopadu 1989 proběhly v revoluční atmosféře. V této situaci dostaly volby v roce 1990 podobu plebiscitu o svobodě v zemi s charismatickým vůdcem: volební rozhodování se změnilo ve výběr na dvoupólové škále „Totalita – ano, či ne“. V zásadě se jednalo o tzv. retrospektivní hlasování, v němž se voliči rozhodovali podle svého vztahu k minulosti. Volby v roce 1992 však již byly směřující retrospektivního a perspektivního hlasování, byly ohlédnutím se za minulostí, ale i projektováním do budoucna. Nerozhodní volili sociálně.

Sociální jistoty však voliči nespojovali s levicí – viděli ji u pravice, přesněji řečeno u vládnoucích pravicových stran. Báli se zmatku při změně koncepce ekonomické reformy, měli strach o své kupónové knížky, líbily se

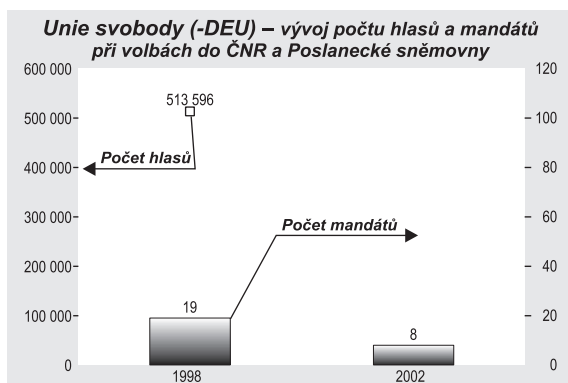
Graf č. II/4

Graf č. II/5

Graf č. II/6

Pramen: ČSÚ

II. Deset let jsme volili v ČR

jím úpravy platů a důchodů v předvečer voleb, na jejich volební chování měly vliv tabulky zvýšení platů státním zaměstnancům od května 1992 a od začátku roku 1993. O konečné podobě vítězství pravice nerozhodly plakáty, letáky, videoklipy, ale schopnost státu vytvořit obraz sociálního prostředí, v němž potenciální volič středu a těkavý, nerozhodný volič viděl své sociální jistoty na pravici.

Také o výsledku voleb roku 1992 rozhodl příklon nerozhodného a těkavého voliče k pravici a k volební pasivitě. Těkavý volič je nejméně stranicky angažován, nejméně volebně motivován, nejméně sleduje politické dění – a je také nejsnáze manipulovatelný. Naopak přesně tentýž volič byl zmaten v roce 1996 zdrazňováním právě v předvečer voleb, což značně poznamenalo menší než očekávaný úspěch pravice.

Volební kampaň pro volby roku 1998 měla některé plebiscitní rysy v duchu mobilizačního hesla: „Zůstat vpravo, nebo zamířit doleva?“ Abstraktní, antagonistická a do značné míry nenápaditá propaganda stran tento prvek ještě zvýraznila. Schopnost vlády vytvářet umělé sociální prostředí byla ochromena tím, že se jednalo o vládu dočasnou. Velký význam pro volební chování měly i spory do té doby vládnoucích pravicových politických stran. Naopak volby roku 2002, a to jak v červnu do Poslanecké sněmovny, tak i v říjnu do Senátu, byly bez velkých sporných témat.

Předvolební klání bylo v roce 2002 ve srovnání s předcházejícími volbami kultivovanější, ale zároveň nudnější.

Volební atmosféru v moderních demokraciích do značné míry vytvářejí velká média. Podle agentury InnoVatio byly v červnu 2002 během pěti měsíců před volbami do Poslanecké sněmovny ve velkých televizních a novinových médiích politické strany nejčastěji spojovány s tématy zahraničí, ekonomika, armáda, vnitřní bezpečnost a Evropská unie. Vládě se v době volební kampaně dařilo soustředit pozornost sdělovacích prostředků na otázky modernizace armády, přesnější nákupu stíhaček Gripen, vyvedení země z hospodářské krize a problematiku tzv. Benešových dekretů. Obdobně slavila úspěch snaha ODS strhnout pozornost na jí vybraná kontroverzní politická témata. Nejméně pak byly politické strany spojovány s problematikou bytové politiky, zemědělství, kulturou, církvemi, politikou vůči menšinám, rodinnou politikou či tělovýchovou; na samém konci zájmu skončila voličsky asi nezajímavá věda a výzkum.

Výsledky výzkumů agentury InnoVatio naznačují, že obyvatelé Česka ve svých výpovědích upřednostňují kampaň založenou na diskusi o konkrétních politických tématech (71,6 %) před prezentací politických osobností (28,4 %). Analýza ovšem ukázala, že podíl věcně-politických informací průběhu volební kampaně klesal ve všech velkých médiích. Například podíl věcných sdělení o konkrétních politických postojích v televizích klesl v předvečer volby poslanců v roce 2002 z březnových 67 % na 48 % v květnu, přičemž vzrostla pozornost vnitrostraničným tématům. Obdobně v hlavních celostátních denících klesl za toto období podíl věcných informací o politických stranách ze 48 % na 27 %.

Velkou sílu prokázaly sdělovací prostředky i při minimalizaci nadějí neparlamentních stran. Podle dostupných analýz za dobu pěti měsíců před volbami věnovala velká média mimoparlamentním stranám půl procenta politických výpovědí – ve volbách ovšem tyto strany získaly 12,5 % hlasů.

Z těchto rozborů lze vyvodit dva závěry. Předně porovnání zájmů o zahraniční politiku a o bytovou politiku, ekonomiku a rozpočet ukazuje, že politici utíkali k tématům, která vyžadují postoje a ne věcná řešení. Zároveň skutečnost, že se jim v předvolební kampani tento útěk podařil, svědčí o tom, že samotné sdělovací prostředky nedokázaly přinutit politiky k věcnějšímu postoji ke kampani.

Zdá se, že za změnou volebního chování je skryto ještě jedno tajemství – změna akcentu zpravodajství televizí. Tyto nejdůležitější sdělovací prostředky v předcházejících volbách daleko více upřednostňovaly pravicové strany, a to v konkrétní podobě. Analýzy ukazují, že tomu tak nadále bylo v případě Novy a Primy. Mnohem méně to ale platí o České televizi. Jak Koalice, tak i ODS pravděpodobně doplatily na televizní vzpouru začátkem roku 2001. Není zcela jasné, zda ji vyhráli redaktoři či ODS. Jisté ale je, že zpravodajství přestalo sloužit jako zjevný návod k volebnímu rozhodování ve prospěch

II. Deset let jsme volili v ČR

Tab. č. II/4

Pozornost věnovaná politickým tématům v hlavních médiích

největší pozornost		nejmenší pozornost	
téma	počet výpovědí	téma	počet výpovědí
zahraničí	3416	daně	616
ekonomika	2737	energetika	565
armáda	2469	státní rozpočet	358
bezpečnost	2082	historie	352
EU	2052	bytová politika	323
společenská politika	1543	NATO	282
justice	1144	trh práce	259
zdravotnictví	1064	zemědělství	233
školství	938	kultura	206
doprava	860	cirkve	116
regiony	789	politika vůči cizincům	66
vztahy ČR-SRN	774	politika vůči etnikům	57
privatizace	720	rodina	55
ochrana životního prostředí	673	tělovýchova a sport	25
média	659	věda a výzkum	7

Pramen: InnoVatio, 12. 6. 2002

stran Koalice či ODS. I to vedlo k oslabení pozic pravice v této zemi. Lze říci, že též dochází k poklesu zájmu médií o volby. Agentura InnoVatio již před prvním kolem senátorských voleb v roce 2002 upozorňovala, že toto téma bylo pro hlavní média popelkou. Navíc se počet příspěvků o Senátu s blížícím se datem voleb snižoval. Hlavní televizní zpravodajské relace, tedy Události, Televizní noviny a Zpravodajský deník, v deseti týdnech před volbami o tomto tématu informovaly ve 20 příspěvcích, zatímco v roce 2000 to bylo 28 příspěvků. Hlavní deníky – tedy Hospodářské noviny, MF DNES, Právo a Lidové noviny – otiskly v tomto období 66 článků o volbách do Senátu, zatímco v roce 2000 to bylo 126 příspěvků. I když média nemohou zcela rozhodnout o tom, co si lidé myslí – proto je stále KSČM tak silná – do značné míry ovlivňují, o čem přemýšlejí.

Volební účast

Při každých volbách je nejobtížnějším úkolem stran ve volbách přesvědčit voliče o své věrohodnosti, o tom, že skutečně reprezentují danou ideu nejlépe a jsou schopny předvolební sliby naplnit. To platí zvláště v zemích, jako je Česko, kde je základní programové schéma většiny stran velice podobné. I když je zřejmé, že nejvíce problémů tento fakt působí středně velkým a malým stranám, je zřejmé, že se objevuje i problém věrohodnosti velkých stran. To je zvláště patrné na postupném poklesu účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny.

Na klesající volební účasti se podepisuje skutečnost, že rozhodující otázky vývoje po roce 1989 – např. úplná privatizace, restituce, lustrace a rozdělení Československa – nebyly předmětem volebních diskusí a programů hlavních stran. Navíc je zřejmé, že politický systém je stabilizován, s čímž může souviset i uspokojení části veřejnosti a snížené potřeby volební angažovanosti. Obecně platí, že politicky pok-

II. Deset let jsme volili v ČR

lidné společnosti nevykazují vysokou volební účast. Je možné se přitom o příčiny dalšího dramatického poklesu zájmu občanů o volby – zda je v pozadí hyperaktivita nových mladých podnikatelů, kteří nemají čas na politiku, nebo zklamání z politického vývoje, tradiční nespokojenost s politickými stranami či ztráta důvěry v možnost politiku svým hlasem ovlivnit. Pravděpodobně všechny tyto motivy hrají svoji roli. V zásadě je ale malá účast voličů špatnou vizí občanské zralosti a politické kultury v této zemi.

Sociologické výzkumy ukazují, že většina voličů se domnívá, že se pro strany, hnutí či koalice rozhoduje podle jejich volebních programů. Na druhé straně je velice málo pravděpodobné, že volební výběr probíhá u většiny voličů na základě racionálního vyhodnocení všech programů všech kandidujících uskupení. Takovýto způsob rozhodování by vyžadoval studium stovek stránek, které před volbami strany veřejnosti předkládají jako své volební, krátkodobé či střednědobé programy.

Daleko pravděpodobnější se zdá, že si voliči napřed vybírají program, podle kterého se chtějí rozhodnout. Úsudku podle programu předchází úsudek o tom, který program číst. Rozhodování podle programu předchází ideologický předpoklad: volbu formou hlasování předchází četba programu, ale tuto četbu předchází volba favorita. Logické hodnocení – bylo-li jaké – vycházelo z ideologického axiому.

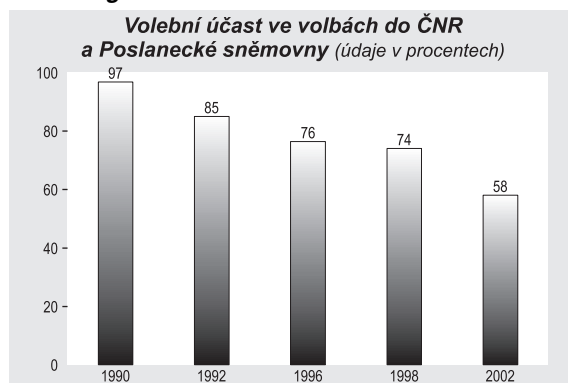
Tradiční záhadou voleb v Česku jsou výsledky výzkumů volebních preferencí: pravidelně je odchylka údajů z výzkumů od výsledků voleb za hranici tolerovatelné chyby, a to i u renomovaných agentur. Dílčí úspěchy agentur u některých stran byly zatím vždy kompenzovány velkými chybami u stran jiných. Zatím není zcela jasné, zda selhává metodika, nebo se příliš mnoho nerozhodnutých a slabě rozhodnutých pohne až v poslední chvíli. Pravděpodobně bude nutné zdokonalit metody a větší důraz položit na kvalitativní vyhodnocování výsledků výzkumů veřejného mínění. Nabízí se ale též otázka, zda neexistuje objektivně nepředvídatelné volební chování části populace v Česku, jakýsi princip neurčitosti vyrůstající z chápání dotazu na volební sympatie jako zásahu do intimity, či atypické množství iracionality v rozhodování.

Specifickým problémem je propagační význam výsledků výzkumu volebních preferencí. Agentury se soustřeďují na parlamentní strany, což ztěžuje středně velkým a malým stranám jejich možnost představit se voličům jako věrohodný reprezentant deklarovaných cílů. Výzkumy volebních preferencí jsou totiž vedle výsledků minulých voleb jedním ze základních zdrojů tzv. strategického hlasování: voliči si vybírají stranu, která má pravděpodobnost dostat se přes kvorum do Poslanecké sněmovny. Mohou tak dávat přednost straně, která jim nejméně vadí, před stranou, která je jim programově či složením nejbližší – ale hlasování

pro ni by mohlo znamenat propad volebního hlasu vzhledem k tomu, že se podle výzkumů volebních preferencí do Poslanecké sněmovny nemůže dostat. Na druhé straně informace z takovýchto výzkumů spolu s porovnáním výsledků hlasování v prvním kole vedlo k již zmíněné simultánci při volbách do Senátu ve druhém kole roku 1998. To vše naznačuje, že samotné výzkumy mohou částečně ovlivnit výsledek hlasování, ale i volební aktivitu.

Teorie tzv. trojí veřejnosti říká, že ve společnosti je přibližně 20 % lidí, kteří se o politiku

Graf č. II/g67

Pramen: ČSÚ

II. Deset let jsme volili v ČR

nezajímají, 75 % informovaných a 5 % tak či onak přímo zaangažovaných. Na základě těchto čísel lze vyslovit hypotézu, že neúčast přibližně 30 % občanů ve volbách v Česku byla výsledkem vědomého politického rozhodnutí. Příčiny, jak bylo řečeno, mohou být nejrůznější. Není ale bezvýznamné, že podle zprávy CVVM bylo koncem září 2002 v Česku 58 % dotázaných nespokojeno s politickou situací, zatímco spokojených bylo jen 37 %. A tak lze jen hádat, kde je dolní hranice volební aktivity v Česku.

Oskar Krejčí, týdeník Ekonom

II. Deset let jsme volili v ČR